

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІДЕРІВ КУБАНИ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЙНИХ ЗРУШЕНЬ 1917–1920-х рр. (на прикладі Василя Іваниса та Андрія Шкуро)

Анотація. Досліджуються політичні портрети двох представників козацької спільноти Кубані, що стали лідерами краю під час революційних подій 1917-1920-х рр. Визнається, що саме козацтво перетворюється на провідну силу в революції на Кубані і посідає керівні позиції в новостворених державних установах регіону. Серед найбільш яскравих представників цієї соціальної верстви були й нащадки чорноморських козаків Василь Іванис та Андрій Шкуро. Особисті здібності, козацьке походження, прихильність до козацького виховання і традицій, участь у військових діях проти Червоної армії стали передумовою їх кар'єрного росту. В.Іванис зосередився на політичних процесах, а А.Шкуро успішно діяв як керівник у військовій галузі. Відмінності між двома лідерами виявились у збереженні Андрієм Шкуро лояльності до білогвардійського проводу генерала А. І. Денікіна за умови захисту козацької самобутності й самоврядування в регіоні, натомість В. Іванис відстоював пріоритети кубанського самостійницького руху, що захищав державність краю. Це було наслідком попередньої обмеженості традицій військового будівництва державного рівня на Кубані, яке призвело до залежності від білогвардійського проводу Півдня Росії й обумовило суттєві відмінності між політичними і військовими діячами.

Ключові слова: Василь Іванис, Андрій Шкуро, Кубанське козацтво, Кубанська армія, уряд.

Аннотация. Исследуются политические портреты двух представителей казаческого сообщества на Кубани, которые стали лидерами края во время революционных событий 1917-1920-х гг. Признается, что именно казачества превращается в ведущую силу революции на Кубани и занимает руководящие позиции во вновь сформированных государственных учреждениях региона. Среди наиболее ярких представителей этого социального слоя были потомки черноморских казаков Василий Иванис и Василий Шкуро. Личные способности, казаческое происхождение, приверженность казаческому воспитанию и традициям, участие в военных действиях против Красной армии обусловили их карьерный рост. В.Иванис сосредоточился на общественно-политических процессах, а А.Шкуро успешно действовал как лидер в военной области. Отличие двух лидеров проявилось в сохранении Андреем Шкуро лояльности к белогвардейскому руководству генерала А.И.Деникина при условии защиты казаческой самобытности и самоуправления в регионе, тогда как В.Иванис отстаивал приоритеты кубанского самостийнического движения, направленного на государственность края. Это было следствием более ранней ограниченности традиций военного строительства государственного уровня на Кубани, которое привело к зависимости от белогвардейского руководства Юга России и обусловило существенные различия между политическими и военными деятелями.

Ключевые слова: Василий Иванис, Андрей Шкуро, Кубанское казачество, Кубанская армия, правительство.

Abstract. Political portraits of two representatives of Cossack society of Kuban, which became leaders of the territory during the revolutionary events of 1917-1920 years are discussed. It is recognized that there were the Cossacks who became a leading force in revolution in Kuban and got governmental positions in newly formed state institutions of the region. Among the most outstanding representatives of this social stratus there were descendants of Black sea Cossacks Vasyl Ivanys and Andrii Shkuro. Personal abilities, Cossack origin, fidelity to Cossack tuition and traditions, participation in hostilities

*Zadunajskyi V.V., Doctor of Historical Sciences, Professor, Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine. zadunajsky@ukr.net

FEATURES OF ACTIVITY OF THE KUBAN LEADERS DURING THE REVOLUTIONARY SHIFTS OF 1917-1921 (ON THE EXAMPLE OF VASIL IVANYS AND ANDRII SHKURO)

against the Red Army became precondition for their career rising. V.Ivanys focused on the political processes, while A.Shkuro successfully acted as a leader in the military field. Differences between two leaders revealed themselves in loyalty of Andrii Shkuro to White Guard guidance of general A.I. Denikin under the conditions of defense of Cossack originality and self-governing in the region, while V.Ivanys upheld priorities of Kuban self-dependence movement dealt with the statehood of krai. There were the consequences of prior limited traditions of military building of state level in Kuban which led to dependence upon White Guard leadership of the South of Russia and authorized considerable differences between political and military doers.

Key words: *Vasyl Ivanys, Andrii Shkuro, Kuban Cossacks, Kuban army, government.*

Постановка проблеми. Революційні зрушення впродовж 1917 — початку 1920-х рр. охопили весь простір колишньої Російської імперії, у тому числі й ті українські землі, що входили раніше до її складу. Серед різноманітних регіонів, де домінувало українське населення або становило значну частину місцевих мешканців, відзначимо й Кубань. При цьому зазначений регіон суттєво вирізнявся від решти як строкатим національним складом, так і наявністю самотнього військово-привілейованого стану — Кубанського козацтва. Такі особливості регіону суттєво позначились на розвитку революційного руху не лише на Кубані та Північному Кавказі, але й мали значно ширший вплив на весь постімперський простір (у тому числі й на основні українські терени).

В революційних подіях тих часів активну участь взяло молоде покоління, яке намагалось скористатись сприятливими обставинами й реалізувати свій потенціал. Все це вповні стосується й Кубані, де досить молоді люди здобули впливові позиції в органах влади нових державних утворень. В силу обставин досить вагому роль тут відіграли представники Кубанського козацтва, зокрема, Василь Іванис та Андрій Шкуро, що на певний час стали лідерами Кубані. При цьому вони не лише відрізнялись політичними уподобаннями та сферою своєї діяльності, але й мали певну подібність у виборі свого шляху в революційних зрушеннях 1917–1920-х рр.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній історіографії революційні події на Кубані досліджуються спорадично. Серед монографій, в яких присвячено увагу цій проблемі, варто відзначити «Козацьке військо на Кубані» А. Авраменка, Б. Фролова, К. Чумаченка [1] та «Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей» Д. Білого [2]. Поряд із цим з'явилась і збірка оглядів, присвячена відомим українським діячам Кубані, в якій вміщено короткі описи життя В. Іваниса [3] та А. Шкуро [4]. Підкреслю, що порівняння передумов та особливостей участі у революційних подіях В. Іваниса й А. Шкуро вітчизняні науковці не здійснили. Автор статті раніше аналізував військово-козацькі чинники, що мали місце на Кубані в роки революції 1917–1921, але уваги особливостям залучення до відповідних подій В. Іваниса та А. Шкуро не приділив [5; 6; 7].

Серед зарубіжних дослідників варто виділити представників російської історіографії. Так, питання залучення козацького населення Кубані до революційних подій аналізують О. Ратушняк [8], А. Баранов [9] та С.Карпенко [10]. Відзначу й роботи, що стосуються огляду ролі лідерів Кубанського козацтва, у тому числі й А. Шкуро, в подіях революції та Громадянської війни [11]. Натомість, постать В. Іваниса, що вирізнявся проукраїнською позицією, не досліджується. Окремі аспекти участі козаків у збройній боротьбі проти Радянської

Росії аналізує й польська історіографія, але це стосується лише військової співпраці з Військом Польським влітку-восени 1920 р. [12].

Отже, в історіографії питання особливостей участі у революційних зрушеннях 1917–1920-х рр. молодого покоління кубанських козацьких діячів, зокрема, В. Іваниса і А. Шкуро досі належним чином не досліджувалось, що й обумовило актуальність і слушність пропонованої розробки.

Метою представленої статті є аналіз особливостей діяльності лідерів Кубані під час революційних зрушень 1917–1920-х років на прикладі Василя Іваниса та Андрія Шкуро.

Основні результати дослідження. На початку огляду варто зазначити, що землі Кубанського козацького війська в дореволюційні часи мали окремий адміністративний статус «Кубанської області» [13]. Нагадаю, що заселення цього регіону українськими козаками почалось в 1792 р. (тоді на Кубань прибули перші загони Чорноморського війська) й тривало до 1866 р. При цьому сюди переселялись представники усіх українських козацьких утворень, серед яких домінували колишні козаки Гетьманщини. За майже 70 років на Кубань переселилось понад 100.000 козаків (разом із членами своїх родин), які становили основу Чорноморського козацького війська (з 1860 р. — Кубанського козацького війська) [1, с. 373]. Вже під час утворення Кубанського козацтва на основі Чорноморського козацтва, відбулось приєднання й частини російських козаків (представників колишнього Кавказького лінійного козацького війська). Попри це на початку XX ст. нащадки українських козаків домінували у складі Кубанського козацтва.

Слід зазначити, що на теренах Кубанської області в 70-ті рр. XIX ст. з'являються переселенці, що не увійшли до панівної військово-привілейованої козацької верстви. Поступово чисельність цієї групи суттєво зросла й на початку XX ст. їх вже було понад 50 % від населення регіону (серед цієї категорії мешканців Кубані теж домінували вихідці з України [1, с. 400; 2, с. 376]. Окреме місце займали й горці (здебільшого — черкеси), що переважно мешкали в гірській місцевості Лівобережної Кубані.

Отже, на відміну від інших українських регіонів Кубань мала більш розмаїте в національному та становому вимірах населення, що мусило додатково позначитись на специфіці революційних зрушень у регіоні. Зрозуміло, що все це вплинуло й на молоде покоління учасників тих зрушень.

На початку аналізу особливостей, що позначились на кар'єрі яскравих представників молодого покоління політичних і військових діячів Кубані революційної доби В. Іваниса та А. Шкуро, треба коротко зупинитись на їх біографії. Так, Василь Миколайович Іванис народився в 1888 р. у козацькій родині в станиці Анастасіївській Темрюцького/Таманського відділу; вищу освіту здобував у Москві й Новочеркаську (інженер-хімік 1915 р.); за власної ініціативи відбув 1-річну військову службу в кубанському пластунському батальйоні; в роки Першої світової війни по закінченні артилерійської школи служив на Кавказькому фронті, а потім керував військовим заводом на Дону (отримав чин підпоручника); у складі Добровольчої Армії брав участь у I «льодовому» поході 1918 р.; з серпня 1918 р. залучився до розвитку козацького самоврядування на Кубані; був міністром, а з січня 1920 р. головою уряду республіки «Кубанський Край» (з травня 1920 р. ще й короткий час виконував обов'язки Військового

Отамана); обстоював державність Кубані та дотримувався проукраїнських поглядів; після поразки визвольних змагань подався на еміграцію; знаходився в Європі й Канаді, де займався викладацькою діяльністю та брав участь у діяльності українських освітніх і наукових утворень [2, с. 407; 3; 14].

Андрій Григорович Шкуро народився в 1886 р. у родині козацького офіцера зі станиці Пашківської; після станичної школи у 10-річному віці продовжив навчання у військових навчальних закладах Москви і Санкт-Петербургу й став козацьким офіцером; в роки Першої світової війни був командиром партизанського загону кубанської кінноти, здобувши низку нагород і чин полковника; в 1918 р. очолив антирадянське повстання на Кубані; зосередився на військовій кар'єрі в Добровольчій Армії й уникав участі у політичному протистоянні на Кубані; за гучні військові звияти здобув чин генерал-лейтенанта і взимку 1920 р. був призначений командувачем новоствореної Кубанської армії; на початку травня 1920 р. подався на еміграцію, де контактував з козацькими осередками й започаткував шоу козаків-джигітів; в роки II світової війни підтримував Гітлерівську Німеччину й взяв участь у творенні козацьких частин на її стороні; після війни був переданий СРСР і засуджений до смертної кари [4; 11; 15].

Короткий огляд діяльності кубанських діячів В. Іваниса та А. Шкуро засвідчив наявність як спільних, так і відмінних пріоритетів їх кар'єри та політичної орієнтації. Далі пропонується аналіз найвагоміших з них, що сприяли здобуттю найвищих посад у їх кар'єрі.

Серед них найвагомішою видається приналежність обох діячів до традиційного козацького родового середовища, в якому відбувалось становлення особистості та формувались певні пріоритети щодо подальшого життя. До того ж саме в козацькому військовому середовищі проходила їх військова служба. Відразу наголошу, що згадане середовище у родових станицях В. Іваниса та А. Шкуро зберігало самобутні риси українського козацького товариства, які під впливом царату та нових обставин життя дещо трансформувались.

Так, козаки у зрілому віці відбували військову службу, яка на початку ХХ ст. тривала 12 років (поділялась на три черги) й доповнювалась 5-річним перебуванням у запасі [5, с. 82]. Спорядження на службу відбувалось за кошти козацької родини, що компенсувалось низкою привілеїв (козаки зберігали військово-демократичне самоврядування на рівні станиць, мали значні обсяги землі, звільнялись від деяких повинностей тощо).

Поряд із цим, козацька громада підтримувала військові цінності у повсякденному житті. Під час свят та зборів козаки й козачата носили військовий однострій та холодну зброю. До того ж, кілька разів на рік відбувались станичні та окружні військово-прикладні змагання, у яких брали участь не лише дорослі козаки, але й козачата з 7-8 річного віку [5, с. 72; 14]. Згадані змагання включали основи військово-прикладної підготовки козака-воїна: верхова їзда, рубка, джигітовка тощо. При цьому призами були: козацька холодна зброя, уніформа й гроші. Наголошу, що подібні призи отримували й юнаки та дітлахи наймолодшої вікової групи (у тому числі й В. Іванис).

Все це підкріплювалось вихованням у родинному колі, де зберігались перекази про визначних предків-козаків, переселення з України тощо [14; 16, с. 18]. Відповідну націленість більшості кубанських козаків визнало й імперське керівництво Росії, зберігши історичні назви полків і надавши на початку ХХ ст. бі-

льшості кавалерійських полків Кубанського козацького війська в якості почесних шефів визначних діячів запорозько-чорноморської минувшини [5, с. 97-98]. До речі, полки й батальйони Кубанського козацького війська мали окремі округи формування, частина з яких співпадала з історичними межами розселення чорноморців. Такі реалії додатково сприяли збереженню місцевих традицій та цінностей. До того ж, тривала військова служба у середовищі одностаничників-земляків посилювала згуртованість військово-козацького товариства й сприяла набуттю ним відповідного спрямування. Зрозуміло, що й військово-прикладна підготовка ставала додатковою ознакою козака-воїна, позначившись на його менталітеті й відповідаючи надбанням предків.

Саме тому нащадки українських козаків й під час Першої світової війни зберігали свою самобутність. Про такі реалії свідчить і відомий кубанський військовий діяч та автор спогадів і військових нарисів Ф. І. Єлісєєв (нащадок лінійних козаків, яких приєднали до Чорноморського козацького війська в 1860 р. під час становлення Кубанського козацького війська). У спогадах про військові дії на Кавказькому фронті він наводить вислів козаків з Таманського полку: «Мы таманьци...запорожци...Украина наша маты» (подається за текстом оригіналу) [17].

Отже, перебування й виховання В. Іваниса та А. Шкуро у станичному військово-привілейованому середовищі нащадків українських козаків мало суттєво позначитись на формуванні їх свідомості та визначенні пріоритетів майбутнього життя. При цьому, обидва належали до заможної частини козацтва (батько А. Шкуро ще й був авторитетним козацьким офіцером). Зрозумілим є й те, що кожен у подальші роки по різному формувався й визначав свої майбутні пріоритети. До того ж тривалість перебування у згаданому середовищі була різною (А. Шкуро у віці 10 років відбув на майже 11-річне навчання за межі Кубані; В. Іванис залишив рідний край у більш зрілому віці й на короткий час).

Ведучи мову про В. Іваниса, треба зазначити, що попри козацьке походження й виховання він не мав визначних військових досягнень під час Першої світової війни. З початком революційного протистояння В. Іванис вороже поставився до більшовиків і вступив до Добровольчої Армії на чолі з Генералом Л. Г. Корніловим (на противагу А. І. Денікіну ставився до нього досить прихильно [18, с. 36-37, 42]). У складі цієї армії він пройшов важкі військові випробування, але в силу низки обставин так і не став військовим лідером.

Василь Іванис після звільнення Кубані від радянської влади активно залучився до обстоювання прав і свобод як козацької спільноти, так і всього регіону, ставши одним із лідерів демократичного державного утворення «Кубанський Край» (на чолі з Кубанською Радою [3]), що спиралось на волевиявлення найбільш організованої частини населення Кубані — Кубанське козацтво. З огляду на намагання уникнути жорсткого тиску з боку проводу Білого Руху, який прагнув повністю контролювати потенціал Кубані, В. Іванис (як і більшість Кубанської Ради на чолі з М. Рябоволом) входив до строкатого середовища «самостійників» (обстоювали державність Кубані і знаходились у політичному протистоянні з білогвардійським проводом) [8, с. 15-20; 15; 18, с. 70]. До того ж, домінування серед Кубанського козацтва нащадків українських козаків, що визнавав й цінував провід Кубанської Ради, обумовило не лише додаткове неприйняття централістичного тиску А. І. Денікіна, але й намагання шукати шля-

хи до співпраці з українськими державними утвореннями тих часів. Подібна позиція додатково ускладнювала відносини на Кубані.

До речі, після спроби білогвардійського проводу в листопаді 1919 р. здійснити державний переворот і повністю підпорядкувати собі Кубанську Раду (відбувся арешт та репресії значної частини лідерів «самостійницького» крила та внесено зміни до конституції), ситуація ще більше загострилась, а протистояння зросло [3; 18, с. 90-97]. В умовах військової поразки взимку 1920 р. білогвардійський провід Півдня Росії на чолі з генералом А. І. Денікіним суттєво ослаб і відступив на терени Кубані, що дало можливість керівництву Кубані розірвати стосунки з ним.

До речі, в цей час саме кубанське керівництво першим активізувало відповідні дії серед учасників «Верховного Кругу» (регіональне військово-політичне об'єднання Донського, Кубанського та Терського козацтва). Вагому роль у цьому процесі відіграв Василь Іванис, який на початку січня 1920 р. став Головою уряду «Кубанського Краю» [18, с. 102-109]. Власне кажучи, тоді відбувся реванш противників підпорядкування Кубані загальноросійському білогвардійському проводу, серед яких впливові позиції мали прихильники «самостійництва» (у тому числі й ті, що були на проукраїнських позиціях). Отже, В. Іванис очолив провід Кубані у найкритичніший період його існування, ставши лідером «самостійницької» більшості.

Ведучи мову про становлення А. Шкуро варто мати на увазі той факт, що він у досить молодому віці залишив родину і відповідну козацьку громаду та впродовж 11 років перебував у провідних імперських військово-навчальних закладах (хоча й у козацьких відділеннях) [15]. Ці реалії мали позначитись на його ставленні як до військової кар'єри, так і до пріоритетів державно-політичної орієнтації. В подальшому обставини його участі у Першій світовій війні (створення окремого козацького партизанського загону, що діяв поза звичними армійськими нормами й надавав можливість його командирі виявити значну ініціативу та різноплановість дій [4; 11]) сприяли активізації прагнення до самодіяльної військово-командної діяльності. Поряд із цим сміливість, військовий талант та військове «щастя» забезпечили молодому офіцеру не лише зростання в чинах і нагороди, але й повагу та довіру з боку рядових кубанських козаків.

Особливо вагомими такі надбання стали в умовах революційних зрушень та гострого військового протистояння на Північному Кавказі, бо саме тут головною силою у боротьбі проти більшовизму стало потужне Кубанське козацьке військо, потенціал якого найуспішніше вдалось використати білогвардійському проводу Півдня Росії (революційно-демократичному проводу «Кубанського Краю» не вдалося створити окремої Кубанської армії до початку 1920 р., а тому кубанські козаки, переважно, воювали у складі частин і дивізій, які входили до Добровольчої армії генерала А. І. Денікіна [1, с. 412]).

Наголошу, що козацьке походження, військові досягнення та особисті здібності Андрія Шкуро з урахуванням відсутності ангажування до «самостійницького» козацького руху (тоді поширився на Кубані) стали безцінною запорукою для карколомної військової кар'єри на чолі кубанських козацьких формувань у складі Добровольчої Армії впродовж 1918 — початку 1920 рр. (лише за рік він отримав два генеральські чини) [11; 15]. В умовах максимального загострення

протистояння Кубанської Ради та білогвардійського проводу Півдня Росії на чолі з генералом А. І. Денікіним під час військової катастрофи взимку 1919–1920 рр. він став компромісною фігурою (виявляв лояльність до генерала А. І. Денікіна й не підтримував «самостійницького» руху на Кубані, але виступав проти ігнорування регіонального самоврядування та наявних державних утворень Кубанського козацтва [18, с. 59]) й отримав посаду командувача Кубанської армії (саме тоді почалось її створення), що стало піком його військової кар'єри [4].

Висновки. Підсумовуючи представлений огляд особливостей діяльності лідерів Кубані Василя Іваниса та Андрія Шкуро, варто зазначити наступне:

— Приналежність до заможної частини військово-привілейованої козацької верстви позначилась на визнанні ними потреби діяти у відповідному козацькому контексті.

— Домінування української козацької спадщини в колишніх чорноморських станицях вплинуло на обох діячів, хоча й різною мірою (відмінна тривалість перебування у цьому середовищі, особливості родини та пріоритети освіти й діяльності).

— Обидва пройшли певну військово-козацьку ініціацію (служба в козацьких частинах), що різнилась тривалістю й статусом.

— В силу низки причин В. Іванис і А. Шкуро стали противниками більшовизму й вели з ним боротьбу у складі кубанських утворень (політичних і військових), що супроводжувалось різнорівневою співпрацею з білогвардійським проводом Півдня Росії.

— Відсутність значних військових досягнень і зацікавлення суспільно-політичними та соціально-економічними проблемами Кубані, поряд із здібностями й амбіціями, обумовили зосередження І. М. Іваниса на політичній кар'єрі в новостворених державних установах регіону.

— Визначні військові здобутки й яскрава харизма воїна-отамана поряд із відсутністю прагнення залучитись до політичної діяльності обумовили зосередження А. Г. Шкуро на військовій кар'єрі в кубанських формуваннях під зверхністю білогвардійського проводу.

— За військово-політичної кризи взимку 1920 р. обидва досягли піку своєї кар'єри (В. Іванис очолив уряд Кубанського Краю, а А. Шкуро — Кубанську армію).

— Відмінності між двома лідерами виявились у збереженні Андрієм Шкуро лояльності до білогвардійського проводу генерала А. І. Денікіна за умови захисту козацької самобутності й самоврядування, натомість В. Іванис відстоював пріоритети кубанського самостійницького руху, що захищав державність краю. Це було наслідком попередньої обмеженості військового будівництва на Кубані, яке призвело до залежності від білогвардійського проводу Півдня Росії й обумовило суттєві відмінності між політичними і військовими діячами.

— Специфіка особистих досягнень і уподобань упродовж революційної доби позначилась і на подальшій долі колишніх лідерів Кубані.

Таким чином, під час революції 1917-1920-х рр. серед провідних діячів Кубані першорядне місце займають відносно молоді козаки В. Іванис та А. Шкуро. Їх походження й виховання дозволило їм за революційної доби завдяки особистим здібностям та домінуванню козацької верстви у регіоні досягнути найвищих

посад у військовому та політичному просторі Кубані. При цьому, наявність «самостійницьких» (частково українофільських) поглядів посприяла В. Іванису здобути у кризовий момент посаду голови уряду Кубанського Краю, а їх відсутність дозволила А. Шкуро стати першим командувачем Кубанської Армії. Їх досвід засвідчує, що за революційних часів представники молодого покоління отримують шанс для швидкої самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко А. Козацьке військо на Кубані / А. М. Авраменко, Б. Є. Фролов, В. К. Чумаченко // Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін.. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007 — Т. II. — С. 364–414.
2. Білий Д. Д. Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей / Д. Д. Білий. — Львів-Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. — 543 с.
3. Польовий Р. Український патріот Кубані Василь Іванис / З. Польовий // Кубанська Україна / Ред. Р. Коваль. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/kubann/ivanis.html>
4. Коваль Р. Україна і Кубань: Партизанський генерал Андрій Шкуро / Р. Коваль // Кубанська Україна / Ред. Р.Коваль. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/kubann/1shkuro.htm>
5. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX — на початку XX ст. / В. Задунайський. — Донецьк : Норд-Прес — ДонНУ, 2006. — 335 с.
6. Задунайський В. Володіння холодною зброєю у військових формуваннях України, Росії та Польщі (кінець XIX — 30-ті рр. XX ст.) / В. Задунайський. — Донецьк: Норд-Прес — ДонНУ, 2008. — 204 с.
7. Задунайський В. Військова організація та бойові дії донських і українських кубанських козаків під час революції 1917-1921 рр. / В. Задунайський // Історичні і політологічні дослідження. — Донецьк, 2008. — № 3-4. — С. 46–52.
8. Ратушняк О. В. Политические искания Донского и Кубанского казачества в годы Гражданской войны в России (1918-1920 гг.) / О. В. Ратушняк // Казачество России в Белом движении. Белая Гвардия. Альманах № 8. — Москва, 2005. — С. 17–23.
9. Баранов А. В. Повстанческое движение «бело-зеленых» в казачьих областях Юга России (1920-1924 гг.) / А. В. Баранов // Казачество России в Белом движении. Белая Гвардия. Альманах № 8. — Москва, 2005. — С. 119–129/
10. Карпенко С. В. Очерки истории белого движения на Юге России (1917–1920 гг.) / С. В. Карпенко. — Москва: Изд-во Ипполитова, 2006.— 456 с.
11. Цветков В. Ж. Генерал-лейтенант А. Г. Шкуро / В. Ж. Цветков // Белое движение. Исторические портреты. — Москва: АСТ-Астрель, 2006. — 446 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://bungalos.ru/b/kruchinin_beloe_dvizhenie_istoricheskie_portrety/8
12. Karpus Z. Wschodni sojusznicy polski w wojnie 1920 roku / Z. Karpus. — Toruń: Wyd-wo UMK, 1994. — 230 s.
13. Учреждение гражданского управления казаков. — СПб, 1912. — 218 с.
14. Іванис В. Стежками життя / В. Іванис. — Торонто: Перемога, 1958. — 192 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10636/file.pdf>

15. Шкуро АГ. Гражданская война в России: Записки белого партизана. — Москва: АСТ — Транзиткнига, 2004. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.troshka.ru/militera/memo/russian/shkuro_ag/index.html
16. «Із козацької минувшини» (спогади українських кубанських козаків) / Упоряд. В. В. Задунайський. — Донецьк: Норд Комп'ютер, 2006. — 32 с.
17. Елисеєв ФИ. Казаки на Кавказском фронте (1914-1917). М.: Воениздат, 2001. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://militera.lib.ru/memo/russian/eliseev_fi/index.html
18. Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність. — Мюнхен, 1968. — 138 с.

REFERENCES

1. Avramenko, A., Frolov, B. & Chumachenko, V. (2007). Cossack army on the Kuban. In V. A. Smolii (Ed.), *History of Ukrainian Cossacks. Essays in 2 vol.* (Vol.2, pp. 364–414). Kyiv: Publishing house Kyiv-Mohyla Academy (in Ukr).
2. Bilyi, D. D. (2009). *Ukrainians of Kuban in 1792-1921. Evolution of social identities*. Lviv–Donetsk: Eastern publishing house (in Ukr).
3. Poliovyi, R. (2002). Ukrainian patriot of Kuban Vasyl Ivanys. In R. Koval (Ed.), *Kuban Ukraine*. Retrieved from <http://ukrlife.org/main/kubann/ivanis.html/> (in Ukr).
4. Koval, R. (2002). Ukraine and Kuban: Partisan General Andrii Shkuro. In R. Koval (Ed.), *Kuban Ukraine*. Retrieved from <http://ukrlife.org/main/kubann/1shkuro.htm/> (in Ukr).
5. Zadunaitskyi, V. (2006). *Martial art and military heritage of Ukrainian Cossacks in the late XIX — early XXI century*. Donetsk: Nord-Pres–DonNU (in Ukr).
6. Zadunaitskyi, V. (2008). *Martial art in using bladed weapons in military units of Ukraine, Russia and Poland (late XIX — 30-ies. of the XX century.)*. Donetsk: Nord-Pres — DonNU (in Ukr).
7. Zadunaitskyi, V. (2008). Military organization and military operations of Don and Kuban Cossacks during the revolution of 1917-1921. In *Istorychni i Politychni Doslidzhennia (Historical and Political research)*, 2-3, 46–52 (in Ukr.).
8. Ratushniak, O. V. (2005). Political searchings of Don and Kuban Cossacks during the Civil War in Russia (1918-1920). *Kazachestvo Rossii v Belom Dvizhenii. Belaia Gvardiia, Almanah (Russian Cossacks in the White movement. White Guard. Almanac)*, 8, 17–23 (in Rus.).
9. Baranov, A.V. (2005). Insurgency of «white-green»fellows in the Cossack regions of Southern Russia (1920-1924). *Kazachestvo Rossii v Belom Dvizhenii. Belaia Gvardiia, Almanah (Russian Cossacks in the White movement. White Guard. Almanac)*, 8, 119–129 (in Rus.).
10. Karpenko, S.V. (2006) *Essays on the History of White movement in the South of Russia (1917-1920)*. Moscow: Publishing house of Ippolitov (in Rus.).
11. Tsvietkov, V.Z. (2006) Lieutenant-general A.G.Shkuro. In *White movement. Historical portraits*. Moscow: AST-Astel. Retrieved from http://bungalos.ru/b/kruchinin_beloe_dvizhenie_istoricheskie_portrety/8/ (in Rus.).
12. Karpus, Z. (1994), *Wschodni sojusznicy polski w wojnie 1920 roku*. Toruń: Wyd-wo UMK (in Pol).
13. *Establishment of civil management of Cossacks*. (1912). St. Petersburg (in Rus.).
14. Ivanys, V. (1958). *By the paths of life*. Toronto: Victory. Retrieved from <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10636/file.pdf> (in Ukr).
15. Shkuro A.G. (2004). *The civil war in Russia: Notes of white partisan*. Moscow: AST–Tranzitkniha. Retrieved from http://www.troshka.ru/militera/memo/russian/shkuro_ag/index.html (in Rus.).

16. Zadunaiskyi, V. V. (Ed.). (2006). «From Cossack past» (Memories of Ukrainian Kuban Cossacks). Donetsk: Nord Computer (in Ukr.).
17. Eliseev, F. I. (2001). *Cossacks on the Caucasian front (1914-1917)*. Moscow: Voenizdat Retrieved from http://militera.lib.ru/memo/russian/eliseev_fi/index.html (in Rus.).
18. Ivanys, V. (1968). *The struggle of Kuban for independence*. Munich (in Ukr.).

УДК 94(477.83/.86)"18/19":329.733

Зайцева З. І.*

доктор історичних наук, професор,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. zzi07@ukr.net

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У ПАРАДИГМІ «СХІД–ЗАХІД»

Анотація. Здійснено крос-темпоральний аналіз розгортання українського національного руху у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Увагу акцентовано на особливостях прояву в українському контексті типових модернізаційних чинників, які супроводжують націотворення в індустріальну добу. На основі співставлення українського національного руху в російській та австрійській частинах України встановлено, що у Цислейтанській частині імперії Габсбургів до етнічних проблем застосовувався ліберальний підхід як приклад «м'якого» мультикультуралізму, тоді як в Росії уряд практично ігнорував українське національне питання. Доведено, що перебування українців у стані розщепленого державного статусу зумовило двополюсний характер національного руху, який розгортався на тлі перехресних цивілізаційних впливів. Український національний рух, у його цілісній проекції, яка передбачає єдність мети, позначений сегментарними особливостями. Вони формувалися не лише на основі різниці в базових державно-політичних інституціях двох імперій, а також східно-периферійним розташуванням українських земель в одному випадку і західно-периферійним — в іншому. Досліджувана проблема не може бути адекватно висвітлена за допомогою монохромного трактування ситуацій і практики полярного протиставлення. Вона вимагає більш різноманітних інтерпретацій і пізнавальних моделей.

Ключові слова: Україна, український національний рух, модернізація, Захід, Схід.

Аннотация. Осуществлен кросс-темпоральный анализ развертывания украинского национального движения во второй половине ХІХ — начале ХХ века. Внимание акцентируется на особенностях проявления в украинском контексте типичных модернизационных факторов, которые сопровождают нациостроительство в индустриальную эпоху. На основе сопоставления украинского национального движения в российской и австрийской частях Украины установлено, что в Цислейтанской части империи Габсбургов к этническим проблемам применялся либеральный подход как пример «мягкого» мультикультурализма, тогда как в Российской империи правительство практически игнорировало украинский вопрос. Доказано, что пребывание украинцев в состоянии расщепленного государственного статуса обусловило двухполюсный характер национального движения, которое разворачивалось на фоне перекрестных цивилизационных влияний. Украинское национальное движение, в его целостной проекции, которая предполагает единство цели, имело се-

*Zaitseva Z.I., Doctor of Historical Sciences, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. zzi07@ukr.net

UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT OF THE SECOND PART OF XIX — EARLY XX CENTURIES IN THE PARADIGM «EAST-WEST»